

Dragan Potočnik

GOSPODARSKE RAZMERE V MARIBORU MED SVETOVNIMA VOJNAMA

Maribor pred letom 1914

O gospodarski šibkosti Slovencev v mestu pred prvo svetovno vojno govori podatek, da je le 10 odstotkov slovensko govorečega prebivalstva plačevalo davke na nepremičnine in dohodek. Le 160 od 1280 hišnih posestnikov v mestu je bilo slovenskih. Pri gospodarskem sodišču je bilo registriranih 13 slovenskih trgovskih podjetij in kar 192 nemških. Industrija je bila vsa v nemških rokah.¹ Zaradi nemške gospodarske moči in ponemčevanja v mestu ni bilo niti ene javne ljudske šole s slovenskim učnim jezikom, le nižji razredi na gimnaziji so imeli vzporednice z delnim slovenskim učnim jezikom. V mestu je bila nemščina uradni pa tudi pogovorni jezik.² Intenzivno ponemčevanje je izvajal državni aparat s šolstvom, z vojsko, s sodstvom, z organizacijami Deutscher Schulverein, Südmark in Heimstatt. Politični in gospodarski pritisk Nemcev zlasti na slovenske priseljence v mesto se je kazal ob štetju prebivalstva. Nemška statistika je namesto kriterija narodnosti uporabljala kriterij pogovornega jezika. Leta 1910 so ugotovili, da živi v Mariboru le 14 odstotkov slovensko govorečih prebivalcev, čeprav je bila več kot polovica predvojnega mariborskega prebivalstva slovenskega rodu. Nemški nacionalizem je odrekal Slovincem pravico do slovenskega jezika in oblikovanja lastne narodnosti.³

¹ Jože Šorn: Začetki industrije na Slovenskem. Maribor 1984, str. 244–257.

Hans Pirchegger: Das steierische Draugebiet - ein Teilgebiet Deutsch-Österreich. Graz 1919, str. 16–18.

² Kaj delajo naši narodni nasprotniki? V: Slovenski Branik, 1. 11. 1912, str. 280.

³ Tone Ferenc: Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941–1945. Maribor 1968, str. 68.

Slika 1: Tegethoffova cesta s frančiškansko cerkvijo okrog leta 1910

Vir: Fototeka Pokrajinskega arhiva Maribor.

Družbene razmere v mestu po prvi svetovni vojni

Po prevratu v letih 1918–1919 je Maribor postajal vedno bolj slovenski tako v upravnem (poslovenjenje uprave, ulic) kot tudi v narodnostnem smislu.

Če upoštevamo predvojne razmere, je razumljivo, da je slovenizacija mesta po letu 1918 tekla postopno. Slovenska občinska uprava je izdala več zakonskih predpisov, s katerimi so bile odpravljene ponemčevalne organizacije. Izločila je ključne nemške institucije, kot sta bili Südmark in Schulverein. Kljub temu so mesto še vedno pretresala slovensko-nemška nasprotja. Nemci se z zlomom monarhije niso sprijaznili in niso sprejeli zgodovinskega dejstva – nastanka jugoslovanske države. Kot je razbrati iz članka v Marburger Zeitung 11. septembra 1919, so nekateri mariborski Nemci sprejeli novo politično realnost (nekateri le začasno), čeprav jih je to boleče prizadelo. Priznajo, da so upali, da bo drugače.⁴ Zahteve po nemškem Mariboru so postale spet glasnejše z vzponom nacizma. Tako lahko že leta 1933 v članku Unser deutsches Marburg, ki je bil objavljen v dunajskem glasilu nemških narodnih socialistov Der Kampf, preberemo, da se Nemci z novim položajem na Spodnjem Štajerskem niso sprijaznili. Pisec članka je med drugim zapisal: »Štirinajst let so domovali tu Slovenci in cvetoče nemško kulturno ozemlje so spremenili v gospodarsko razvalino in kulturno pokopališče ...«⁵

Ko je oblast v mestu prevzel slovenski vladni komisar, so odpustili mnoge nemške uradnike in jih nadomestili s slovenskimi. Pomanjkanje

⁴ V: Marburger Zeitung, 11. 9. 1919, str. 1.

⁵ Unser deutsches Marburg. V: Mariborski večernik Jutra, 20. 5. 1933, str. 4.

domačih uradnikov je slovenska oblast nadomestila s priseljenci iz slovenske Koroške, ki je po plebiscitu 10. oktobra 1920 pripadla Avstriji, in iz Primorske, ki je pripadla Italiji. Zlasti Primorci so družbenemu dogajanju v Mariboru v obravnavanem obdobju dali neizbrisen pečat.⁶ Slovenska občinska uprava je tudi poskrbela, da je Maribor po vojni dobival slovenski videz s poslovenjenjem in preimenovanjem ulic ter napisov na obrtnih in trgovskih prostorih. Mariborski meščani so se zaradi novih razmer morali naučiti slovenščine. Ob prevratu je bila večina uradništva zaradi neznanja slovenščine odpuščena. Posamezni uradniki pa so dobili nalogo, da se morajo v določenem roku (do konca decembra 1919) naučiti slovenskega jezika.⁷ Policijski komisariat je leta 1929 izdal odlok, po katerem je treba goste v vseh javnih lokalih pozdraviti in nagovoriti slovensko. Šele potem, če slovensko ne razumejo, se jih sme postreči v nemščini. Kako potreben je bil odlok, dokazuje dejstvo, da so se gostje v raznih mariborskih lokalih pogovarjali dosledno nemško in je bilo tu in tam treba celo odločno nastopiti, če se je hotelo na slovensko zahtevo dobiti slovenski odgovor. Toda tako ni bilo samo v gostilnah, ampak tudi v trgovinah.⁸ Kljub opozorilom in odlokom se je nemškutarjenje nadaljevalo. Hkrati pa Tabor ugotavlja: *“Kaj pomaga, če smo pri nasprotnikih zares slovensko postreženi, poleg tega pa si s slovenskim dobičkom polnijo ti Nemci svoje žepe ter nas tajno posmehujejo.”*⁹ Slovenščina se ni omalovaževala samo kot narodni in državni jezik. Omalovaževala so se tudi po zakonu določena imena slovenskih krajev, saj so dostavljali tudi pisma, na katerih je bil Maribor označen kot »*Marburg an der Drau*«. Uporabljala so se tudi nekdanja nemška imena ulic, cest in trgov. V nemškem časopisju, ki je izhajalo v Sloveniji, pa so še vedno tolerirali uporabo nemških imen za slovenske kraje, za označevanje gor, vrhov in drugih geografskih pojmov.¹⁰

Razlogov za tako stanje je bilo več. Pomemben razlog je bil nemški pritisk na socialno odvisne in nemštvu podrejene sloje prebivalstva. Ta pritisk na Slovence se je kazal na različne načine. Nekateri industrijski obrati v mestu so predstavljali prave ponemčevalnice. Slovenski delavci so bili z nemškim lastnikom prisiljeni govoriti nemško, zato so se mnogi ob vstopu

⁶ Miroslava Grašič: Začetki delovanja primorskega emigrantskega društva Nanos v predvojnem Mariboru. V: Časopis za zgodovino in narodopisje, 1990, št. 1, str. 23–35.

⁷ Mariborski meščani se učijo slovenski. V: Mariborski delavec, 5. 12. 1918, str. 2.

⁸ Nemškutarjenje v Mariboru in na deželi. V: Mariborski večernik Jutra, 18. 11. 1929, str. 2.

⁹ V: Tabor, 29. 8. 1920, str. 3.

¹⁰ Nemško ustmeno uradovanje: Nemška krajevna imena: Proti stari z novo mentaliteto. V: Mariborski večernik Jutra, 22. 1. 1930, str. 2.

v službo začeli učiti nemščine. Mnogi so nato na materin jezik pozabljali in tudi med seboj govorili nemško.¹¹ Pritisk na Slovence se je kazal tudi tako, da so nemški lastniki industrijskih obratov prisiljevali svoje uslužbence, naj volijo za nemško listo. Neposlušnim so grozili celo z odpustom.¹²

Kljub slovenskim šolam pa se je še naprej nemškutarilo na ulici, kjer so tako odrasli kot otroci pogosto „*tolkli*“ mariborsko nemško spakedranščino. Za nemškutarjenje niso bile krive šole, temveč zunajšolski vplivi. Dve tretjini mestnega in tri četrtine okoliškega prebivalstva je pripadalo delavskim plastem. Večina teh ljudi je doživljala deset, dvajset ali še več let nemški pritisk. Mnoge družine so živele v veliki revščini. Poleg mezdnih in stanovanjskih stisk se je s svetovno gospodarsko krizo pojavila še brezposelnost, ki je socialno razslojenost mariborskega prebivalstva še poglobila. Otroci so bili največkrat prepuščeni ulici – nemškutarski, pocestni vzgoji. Narodne vzgoje niso bili deležni. Mnogi starši so po stari navadi doma govorili nemško, čeprav so bili pristni Slovenci s Pohorja, Slovenskih goric ali iz celjske okolice. Nemščina je imela pogosto večjo veljavo.¹³

Slika 2: Pogled na Kralja Petra trg konec dvajsetih let

Vir: Fototeka Pokrajinskega arhiva Maribor.

Gospodarske razmere v mestu po prvi svetovni vojni

Prva gospodarska podlaga mariborski industriji so bili kmetijstvo, obrt in trgovina. Industrija je nastala iz obrtnih obratov, in to zlasti po izgradnji železnice. Tako je mariborska industrija pred prvo svetovno vojno obsegala predelavo lesa, žita, kož, pivovarništvo in pekarstvo. Tej se je

¹¹ Varujmo naše delavstvo pred ponemčevanjem. V: Slovenec, 24. 2. 1938, str. 3.

¹² V: Tabor, 13. 9. 1924, str. 2.

¹³ Narodni problem z druge strani. V: Mariborski večernik Jutra, 1. 3. 1930, str. 2.

pridružila v šestdesetih letih 19. stoletja delavnica Južnih železnic, ki je s kurilnico zaposlovala ob prevratu okoli tri tisoč delavcev.¹⁴

Povojne gospodarske in politične spremembe so vplivale tudi na mariborsko industrijo. Po letu 1918 se je začela mariborska gospodarska struktura spreminjati. Železniška delavnica in kurilnica sta še obstajali, vendar v manjšem obsegu. Izginila je največja pivovarna. Razen Freundove so propadle skoraj vse usnjarne. Propadla je mlinska industrija razen Franzove, ki se je preusmerila v izdelovanje testenin. Skoraj v celoti je zamrla lesna industrija.

Gospodarske vezi mesta z gospodarskimi središči nekdanje države so bile prekinjene. Maribor se je znašel na obrobju nove države. V gospodarstvu se je moral usmeriti proti jugovzhodu.

Prevrat leta 1918 je prinesel spremembe tudi v denarnih in kreditnih zavodih. V obravnavanem obdobju so mariborsko in okoliško gospodarstvo financirali trije združni denarni zavodi: Posojilnica v Narodnem domu, Spodnještajerska ljudska posojilnica in Mariborski kreditni zavod, stara mestna in nova banovinska hranilnica.¹⁵ Zamenjava krone za dinar je bila opravljena do konca leta 1922. Dinar se je stabiliziral šele po letu 1924.

Povojne težave in valutne spremembe so vplivale tudi na kmetijstvo. Agrarno zaledje mesta je zaradi nove meje ostalo brez takratnega tržišča. V novi državi pa se je ta panoga znašla v močni agrarni konkurenci z drugimi pokrajinami. Tako je bila vojvodinska mlinska industrija mariborski premočan konkurent.

Bistvena sprememba v strukturi mariborskega gospodarstva se je kazala v tem, da je trgovinska dejavnost prepustila vodilno mesto industrijski. K temu je veliko pripomogla elektrifikacija mesta. Prav elektrifikacija mesta (izgradnja hidroelektrarne Fala, kjer so v letih 1913 do 1918 zgradili prvo od dravskih elektrarn),¹⁶ lega ob Južni železnici ter ob državni meji in cenena delovna sila so Maribor v obravnavanem obdobju spremenili v enega najmočnejših centrov tekstilne industrije.

¹⁴ Mariborska povojna industrija. V: Mariborski večernik Jutra, 30. 11. 1938, str. 7.

¹⁵ Franjo Baš: Prispevki k zgodovini severovzhodne Slovenije (ur. Angelos Baš). Maribor 1989, str. 274.

¹⁶ Nastanek raznovrstne industrije po letu 1918 je pospeševalo dejstvo, da je bila v bližini Maribora največja elektrarna v Jugoslaviji. Fala je oskrbovala z električno energijo skoraj vso severovzhodno Slovenijo. Pred drugo svetovno vojno so se začele uveljavljati še banovinske Kranjske deželne elektrarne.

Tekstilna industrija

Nova industrijska panoga je mestu prinesla novo gospodarsko življenje in je kmalu postala eden prvih gospodarskih dejavnikov Maribora. Mesto je rešila nazadovanja, vplivala je na topografsko podobo mesta in seveda tudi na socialno strukturo. Zaposlovala je več kot polovico vsega delavstva. Kot pravi Igor Rosina v članku »Naš Maribor«, je Maribor s tekstilno industrijo postal jugoslovanski Manchester.¹⁷

Pred prvo svetovno vojno ni bilo v Mariboru niti ene tekstilne tovarne. V tridesetih letih pa je v Mariboru in okolici delovalo kar 20 tekstilnih tovarn, ki so izdelovale razen blaga za moške in ženske vse tkanine, vse vrste preje in tudi sukanec. Nekatere med temi tovarnami so narasle v prava velepodjetja, ki so zaposlovala tudi do 1500 delavcev in nameščencev. Najpomembnejše tekstilne tovarne so bile Hutter in drug, Predilnica in tkalnica, d. d., prej Doctor in drug, Rosnerjev koncern »Marko Rosner«, »Jugotekstil« in »Jugosvila«, potem »Mariborska tekstilna tovarna«, podjetje Avgust Ehrlich, podjetje Zelenka in drug, ki je pred začetkom druge svetovne vojne proizvodnjo preselila v Egipt, velja omeniti še tovarno svile Karl Thoma »Teksta, d. d.«, Mariborsko tovarno svile v Radvanju, Tekstilno družbo v Košakih, J. Vlah v Rušah, Bock in Vlahovič na Pobrežju.

Hiter in vsestranski razvoj je opaziti v Predilnici in tkalnici, d. d., prej Doctor in drug. Tovarno sta že leta 1922 ustanovila češka industrialca Edvard Doctor in dr. Arnošt Zucker. Pred drugo svetovno vojno je tovarna imela 500 tkalskih strojev (statev) in vse pripadajoče pomožne stroje. Zaposlovala je od 1100 do 1200 delavcev, od tega je bila tretjina moških in dve tretjini žensk. V njej so našli delo predvsem delavci s Studenc ter okolice in je bila za ta del Maribora velikega gospodarskega pomena. Tovarna je izdelovala različne bombažne tkanine – od najpreprostejšega blaga do popelina in bombažno prejo. Letno so izdelali okoli pet milijonov metrov bombažnega blaga ter okoli dva in pol milijona kilogramov bombažne preje. Blago so prodajali po vsej državi.¹⁸

V tekstilnih tovarnah je prevladovalo izdelovanje bombaževine ter blaga iz naravne in umetne svile. Z izdelavo sukna se je pred drugo svetovno vojno ukvarjalo podjetje Henrik Hutter na Tržaški cesti. Vedno več pa

¹⁷ Dr. Igor Rosina: Naš Maribor. V: Večernik, 5. 8. 1939, str. 3.

¹⁸ Mariborska povojna industrija. V: Mariborski večernik Jutra, 30. 11. 1938, str. 7.

so izdelovali tudi pletenin, okrasnih vrvic, trakov, različne trikotaže. Za to se je specializiralo podjetje »Zora, d. d.«

Skupaj z manjšimi obrati je bilo zaposlenih v tekstilni industriji nekaj več kot 7000 delavcev, to je okoli 13 odstotkov vsega mariborskega prebivalstva.¹⁹ Če pa štejemo zraven še svojce nameščencev in delavcev, lahko ugotovimo, da je od tekstilne industrije v Mariboru v tridesetih letih živela dobra tretjina prebivalstva.²⁰

Kovinska industrija

Poleg tekstilne industrije je bila v mestu in njegovi okolici najpomembnejša kovinska industrija. Tu velja najprej omeniti delavnice državnih železnic, ki so bile poleg železniških delavnic v Kraljevu najmodernejše in največje v državi. V teh delavnicah so v času monarhije popravljali železniški vozovni park. Po prevratu pa so delavnice izpopolnili in so izdelovali poleg tovornih tudi osebne vagoni in lokomotive. Delavnice so zaposlovale dobro polovico delavstva kovinske stroke.

Slika 3: Tovarna Kovina na Teznem

Vir: Fototeka Muzeja narodne osvoboditve Maribor..

¹⁹ Enciklopedija Slovenije: 6. zvezek (ur. Javornik Marjan et al.). Ljubljana 1992, str. 402.

²⁰ Povojni Maribor – izrazito industrijsko središče. V: Večernik, 3. 8. 1939, str. 14.

Druga kovinska industrija je predstavljala večinoma manjše obrate in ni zaposlovala skupaj niti tisoč delavcev. Med najpomembnejša podjetja te stroke je sodila Stavbena družba na Teznem, ki je izdelovala velike železne konstrukcije za mostove pa tudi žeblice in vijake. Podjetje Kovina, d. d., na Teznem je izdelovalo kotle in razne stroje. Velja omeniti še Mariborsko livarno kovin J. Pengg v Melju, tovarno poljedelskih strojev K. & R. Ježek, tovarno in livarno J. Pogačnik, livarno zvonov J. & K. Bühl in tovarno Ruda, topilnico Metro, Jugolivarno, tovarno tehtnic Karol Ussar, tovarne specialnih izdelkov in tovarno aparatov Pontos Centrala v Melju.²¹

Kemična industrija

Čas med obema vojnama je bil zelo ugoden za razvoj kemične industrije. Največji obrat je bil v bližnjih Rušah – Tvoronica za dušik, d. d. Ta obrat je bil tudi največji potrošnik falske električne energije. Pri proizvodnji dušika in drugih plinov ter umetnih gnojil, karbida in tako dalje je bila

Slika 4: Tovarna Zlatorog pred drugo svetovno vojno

Vir: Fototeka Muzeja narodne osvoboditve Maribor.

²¹ Mariborska povojna industrija: V: Mariborski večernik Jutra, 30. 11. 1938, str. 7.

namreč nujno potrebna električna energija. Podjetje je zaposlovalo do 400 delavcev, za Ruše in širšo okolico je bilo zelo pomembno.

Drugo veliko podjetje te stroke je bila tovarna mila Zlatorog v Mariboru, ki je izdelovala poleg mila še zobno pasto, sodo in kreme za kožo. Tovarna se je razvila iz prve mariborske tovarne mila (prej C. Bros). Podjetje je predstavljalo največji obrat te vrste v Sloveniji in je bilo opremljeno z najmodernejšimi stroji ter napravami tistega časa.

Pomembno podjetje je bilo tudi tovarna kožnih krem in raznih drugih izdelkov »*Jugoslovansko Beiersdorf*«. Kreme za čevlje in druge kemične izdelke so izdelovali še tovarne J. Reich na Teznem, Unio v Melju in Fox na Tržaški cesti. Mariborska kemična industrija je s svojimi izdelki oskrbovala širok jugoslovanski trg.

Gradbena industrija

Gradbena industrija je po pomembnosti predstavljala tretjo najpomembnejšo industrijsko panogo. Sem spadajo poleg velikih gradbenih podjetij tudi opekarne ter cementarne in podjetja lesne gradbene stroke. Med opekarnami so bile največje Košaška (Lajteršberška) opekarna, Opekarna v Račah, Nassimbenijeva opekarna v Radvanju in tako dalje. Pomembna je bila tudi tovarna cementnih izdelkov Obnova. Obstajalo je še več manjših podjetij te stroke.

Med gradbenimi podjetji so bila poleg srednjih in malih najpomembnejša Šlajmer & Jelenec, Rudolf Kiffmann in Ubald Nassimbeni. Ta podjetja so zgradila v medvojnem obdobju v Mariboru in drugod večino večjih stanovanjskih ter drugih stavb in tudi tovarn. Njihovi delavci pa so tlakovali tudi ceste in ulice, regulirali reke in opravljali podobna dela.

Zaradi pomanjkanja stanovanj po prvi svetovni vojni se je v medvojnih letih zgradilo predvsem v okolici mesta okrog 200 hiš z nad tisoč stanovanji. V središču mesta je bila zgrajena največja stanovanjska stavba v mestu – Hutterjev blok s 144 stanovanji.

Za ublažitev stanovanjskih problemov je veliko storila tudi mestna občina. Sezidala je vrsto stanovanjskih hiš v Smetanovi in Vrtni ulici, stanovanja v Jadranski in Delavski ulici ter veliko delavsko kolonijo z okrog 150 enodružinskimi hišicami z vrtovi v Magdalenskem predmestju. Dra-

vsko vojašnico so preuredili v stanovanjske namene, prav tako pa tudi vojašnico v Jezdarski ulici.²²

Občina je postavila tudi nekaj javnih stavb. Velja omeniti glavno carinarnico v Melju in poslopje carinske pošte. Po nakupu mariborskega gradu so stavbo preuredili v muzej. V magdalenskem okraju je mestna občina zgradila novo šolsko stavbo, kjer sta bili nameščeni 2. deška meščanska šola in 2. dekliška ljudska šola.²³

Velik del mestnih cest je bil tlakovan. Urejevali so kanalizacijo. Zaradi sezonske narave dela je bilo število delavcev, zaposlenih v gradbeništvu, odvisno od letnega časa in od naročil.

Lesna industrija

Lesna industrija je bila zaradi obilice lesa prisotna že zgodaj v vsej dravski dolini vse od Dravograda do Maribora. Prav zaradi tega je bilo na Dravi več žag.

Po prevratu je lesna industrija dobila še nekaj novih obratov. Poznejše krize v lesni industriji pa so jo skoraj povsem uničile. Predvsem je to veljalo za žagarsko industrijo. V tridesetih letih so obstajale Mariborska lesna industrija J. Domicelj, Nassimbenijeva ter Kiffmannova žaga in tovarna zabojev Drava v Melju. Med pohištvenimi obrati je treba omeniti tovarno Ferdo Potočnik, »Weka«, E. Zelenka, Štefan Koter, Kompara. Razen naštetih je delovala še tovarna stolov Lirzer, tovarna bičevnikov Peric na Pobrežju in druge. Les so predelovale tudi tri tovarne lepenke: Sladkogorska, Ceršaška in Pogačnikova v Breznem. Kartonaža je bila zastopana s tovarnama Benčina & Co. in Hergo.

Usnjarska in čevljarska industrija

Nekdanja velika usnjarska podjetja so se v obdobju med svetovni vojnama večinoma skrčila na manjše obrate, le tovarna usnja Freund v Melju se je še razširila in je predstavljala največje mariborsko podjetje te stroke. Tovarni Berg in Halbarth sta obratovali v manjšem obsegu. Po

²² Sklepi s snočnje seje mestnega sveta. V: Mariborski večernik Jutra, 14. 5. 1938, str. 3.

²³ Maribor v luči gradbenega napredka. V: Večernik, 3. 8. 1939, str. 14.

prvi svetovni vojni je na novo nastala industrija obutve. Največja tovarna čevljev se je imenovala Karo (Karol Roglič). Delovali sta še podjetji Blatnik in Vukasinovič. Njihovo poslovanje je bilo močno oteženo zaradi močne konkurence jugoslovanskega trga – velepodjetja Bata v Borovem.

Živilska industrija

Živilsko industrijo je zadela po vojni podobna usoda kot usnjarsko. Mlinska industrija je iz omenjenih razlogov popolnoma propadla. Tudi znana Franzova mlinska tovarna v Melju je opustila mlinarstvo in se preusmerila v izdelovanje testenin. Rosenbergov mlin se je vrtel le še za vojaške dobave, medtem ko je le mesna industrija obdržala nekdanji obseg. Tu velja omeniti podjetja Anton Tavčar, Wogerer in Crippa, ki je bila edina tovarna salam. Veliko podjetje je predstavljala tovarna mesnih izdelkov Josip Benko v Murski Soboti, ki je imela v Mariboru podružnične prodajalne.

Čokolado je izdelovala tovarna Mirim, konzerve pa Margo ter Podravska industrija sokov in konzerv. Sadni sokovi, zlasti specialiteta »*Renata*«, so bili v proizvodnem programu veležganjarne A. Gusel. Pomembna je bila še kisarna Schmid. Likerje je izdeloval Jakob Perhavec. Delovala pa je le ena pivovarna, Tscheligijeva. Od oljarn je delovala Hochmullerjeva. Pomembno podjetje je bila tudi tovarna pecilnih praškov Jugoslovanska dr. Oetker, d. d., v Melju. V mestu je bilo tudi nekaj pražarn kave in tovarn brezalkoholnih pijač.

Tiskarska in knjigoveška industrija

Čisto slovenska je postala grafična industrija, ki je dosegla velik razmah. Ker so tiskarne predstavljale pomemben gospodarski in kulturni dejavnik Slovencev v Mariboru, jih predstavljam podrobneje. Med svetovnimi vojnami je v Mariboru delovalo pet tiskarn, ki so pripadale politično opredeljenim grupacijam. Po prevratu je nemška Kralikova tiskarna skupaj s časnikom Marburger Zeitung prešla v slovenske roke.²⁴ Jeseni 1919 jo je prevzela delniška družba Mariborska tiskarna, ki je oktobra tega leta kupila

²⁴ V: Marburger Zeitung, 23. 9. 1919, str. 3.

tudi tiskarno Karla Rabitscha. Leta 1920 je bila z občnim zborom delničarjev ustanovljena Mariborska tiskarna. Predsednik upravnega odbora je postal ruški tovarnar Hinko Pogačnik, ravnatelj pa je bil Stanko Detela. Tiskarna je delovala v Jurčičevi ulici, podružnica v Strossmayerjevi ulici (nekdanja Rabitscheva tiskarna) pa se je specializirala za litografijo. Osrednjim delavnicam v Jurčičevi ulici je bila leta 1921 priključena še knjigoveznica. Leta 1931 bilo zaposlenih 62 tiskarskih, knjigoveških in pomožnih delavcev.²⁵ Podjetje se je vse uspešneje razvijalo, zato so se v začetku leta 1938 preselili iz Jurčičeve ulice v novo poslopje v Kopaljski ulici (današnji Svetozarevski). Mariborski večernik Jutra je ob otvoritvi zapisal: *“Bil pa je to tudi praznik Maribora, saj je naše lepo obmejno mesto pridobilo s krasno in najmoderneje urejenim poslopijem novo postojanko, ki je vsemu mestu v ponos in kras. Maribor je lahko ponosen, da se nahaja na njegovem področju tiskarsko velepodjetje, ki nudi za oko učinkovito podobo in ki je med največjimi ter najsodobneje urejenimi v naši državi.”*²⁶ Tiskarna je bila usposobljena za knjigotisk, litografijo s kamnotiskom, kartonažo, reklamni in plakaterski zavod ter založništvo časopisja, revij in knjig. Na višku razvoja je podjetje zaposlovalo okrog 150 ljudi.

Tiskarna sv. Cirila (Cirilova tiskarna) je bila eden izmed najpomembnejših gospodarskih in kulturnih dejavnikov Slovencev na Štajerskem pred prvo svetovno vojno, saj je obstajala že od leta 1885. Po letu 1918 se je podjetje ukvarjalo z zalaganjem, razmnoževanjem in distribucijo proizvodov. Prodajali so molitvenike, papir, pisarniške in šolske potrebščine. Opravljali so še grafične, tiskarske, litografske in knjigoveške dejavnosti.²⁷ Tiskarna je leta 1924 ustanovila tudi prvo slovensko knjigarstvo v Mariboru. Kupili so tudi več tiskarskih strojev, saj so lahko le z modernizacijo konkurirali drugim, tehnično bolje opremljenim mariborskim tiskarnam. To ji je uspevalo zlasti po letu 1927, ko je dobila novo vodstvo in je še pred gospodarsko krizo nabavila najmodernejšše stroje za knjigotisk, barvni tisk, stereotipijo in rotacijski tisk. Tiskarna je imela moderno opremljeno knjigoveznico pa je tudi papirnice ter knjigarne v Mariboru, na Ptujju in v Trbovljah.²⁸ Tiskala je tiskovine za državno upravo, za gospodarska podjetja, verske institucije,

²⁵ Bruno Hartman: Tiskarstvo v Mariboru. V: Maribor skozi stoletja: Razprave I. (ur. Jože Curk, Bruno Hartman in Jože Koropec). Maribor 1991, str. 708.

²⁶ Ob sinočnji oficialni otvoritvi novega poslopja Mariborske tiskarne. V: Mariborski večernik Jutra, 26. 1. 1938, str. 2.

²⁷ Nadškofjski arhiv Maribor, fond Tiskovno društvo in Cirilova tiskarna, Pravila Tiskarne sv. Cirila v Mariboru z dne 17. septembra 1925.

²⁸ Tiskarna danes in jutri. V: Slovenski gospodar (priloga), 11. 9. 1935, str. 16.

knjige za svojo Cirilovo knjižnico, za Jugoslovansko knjigarno v Ljubljani in druge založnike. Ves čas svojega obstanka je tiskala tednik Slovenski gospodar. Pozneje je tiskala tudi druge katoliško usmerjene periodične publikacije – Stražo, Vzajemnost, Gospodarski list, Nedeljo, Naš dom. Tako je sodelovala pri verski in narodni vzgoji Slovencev.

Leta 1919 so delavske organizacije kot delničarke kupile Mostböckovo tiskarno v Mariboru. Naslednje leto je bila ustanovljena delniška družba z imenom Ljudska tiskarna. Tudi to tiskarno so tehnično izpopolnjevali, še najbolj sredi tridesetih let.

Poleg omenjenih je bilo med vojnama še nekaj manjših tiskarskih podjetij. Od leta 1925 je delovala tiskarna Hinka Saxa, ki je tiskala tiskovine, šolska poročila in brošure. Od leta 1924 je delovala tiskarska zadruga Umetniški zavod Ažbe, ki se je leta 1929 preimenovala v tiskarsko družbo Podravska tiskarna. Ta se je pod lastništvom Lojzeta Strašnika razvila v večje podjetje z dvajsetimi delavci.

Leta 1921 je Leon Slamič ustanovil litografsko delavnico, ki jo je pozneje odkupil trgovec Vilko Weixl. Z litografijo se je ukvarjalo tudi kartonažno podjetje Benčina in drug.

Tudi Nemci so zahtevali svojo tiskarno, kjer so želeli tiskati nemški dnevnik. Tem zahtevam so se uprle slovenske stranke in organizacije.²⁹

Število tiskarn je za dejanske potrebe mesta zadostovalo. Od obstoječih tiskarn v Mariboru so tiskarne, ki so tiskale časopise in redne publikacije, izkoriščale svojo kapaciteto do 65 odstotkov, druge tiskarne, ki so bile vezane na sprotne naročila, pa so bile izkoriščene komaj 50-odstotno.³⁰

Med drugo industrijo velja še omeniti elektrarno Fala, d. d., tovarno Swaty za brusilne kamne, Vesno za akumulatorje, Perglerjevo za avtomobilske karoserije, Forstneričevo za mline itn. Razen elektrarne Fala so bili to majhni obrati. Velja omeniti, da sta po prvi svetovni vojni delovali tudi tovarni žarnic in zamaškov, ki pa sta kmalu propadli.

Trgovina

Poleg industrije, ki ji je novo jugoslovansko tržišče omogočalo hiter razvoj, se je skušala na novo tržišče nasloniti tudi trgovina. Zaradi močne

²⁹ V: Slovenski gospodar, 20. 12. 1923, str. 3.

³⁰ PAMB, fond Mestna občina Maribor, škatla 473, št. spisa 3144.

konkurence Zagreba je bila v tem manj uspešna. Manj uspešna je bila tudi v konkurenci z dalmatinskimi vini. Čeprav se je število prodajaln do leta 1928 podvojilo, pa trgovina ni pomembneje napredovala, ker se je živilska industrija zaradi konkurence komaj ohranjala. Pomembno pa je tudi dejstvo, da je bil v trgovini slovenski delež veliko večji kot v industriji. Tako je bilo leta 1931 od 181 trgovskih podjetij 106 v lasti Slovencev.

Obrt

Novo stanje mariborske industrije in trgovine po letu 1918 je vplivalo tudi na mariborsko obrt. Po letu 1918 se je struktura obrti močno spremenila. Nekatere obrtne panoge, recimo čevljarstvo in krojaštvo, so nazadovale zaradi industrijske konkurence. Industrija ni prizanesla niti tradicionalnim obrtniškim panogam – kovaški, kolarski in sedlarski. Večje število brivcev, elektrotehnikov, kovinarjev, mesarjev, mizarjev, pleskarjev ter pekov kaže na razvoj in napredek mariborske obrti po prvi svetovni vojni.

Turizem

V obdobju med obema vojnama se je v Mariboru začel tudi načrtni razvoj turizma, ki ga je pospeševala leta 1926 ustanovljena Tujskoprometna zveza. Mariboru, ki je ležal ob pomembnih prometnicah, so za napredek turizma manjkale predvsem hotelske zmogljivosti in moderni gostinski lokali. Prenočitvene zmogljivosti so se bistveno zvečale šele leta 1928, ko je Maribor dobil novi hotel Mariborski dvor, in nato še z modernizacijo hotela Orel ter z adaptacijo hotelov Zamorc, Stare pivovarne (pozneje Novi svet) in Merana.

Pomembna pridobitev za mesto je bilo kopališče Mariborski otok, katerega otvoritev je bila 15. junija 1930. Številni članki, ki so izhajali ob otvoritvi, so kopališče označevali kot najpomembnejšo zdravstveno in turistično pridobitev v mariborski zgodovini.³¹

Pomembno turistično točko je predstavljalo Pohorje. Mariborčani so obiskovali pohorske domove in koč: Mariborsko koč, Ruško koč, Sen-

³¹ Stanka Damjan in Božidar Damjan: Mariborski otok. Kamnica 1995, str. 44.

gorjev dom, Pohorski dom in kočo na Pesku. Mariborčani pa so se radi odpravljali tudi na Kozjak, priljubljena izletniška točka je bila zlasti Urban.³²

Mariborski teden

Pravo revijo celovitega gospodarskega, kulturnega ter narodnega udejstvovanja Maribora in njegovega zaledja pa predstavljajo prireditve Mariborskega tedna, ki so jih organizirali v letih 1932 do 1939.

V začetku leta 1932 so se na pobudo takratnega župana Franja Lipolda sestali zastopniki gospodarskih, turističnih, kulturnih ter športnih organizacij z namenom, da poživijo mariborsko gospodarsko in kulturno življenje. V poletnih mesecih leta 1932 je pripravljalni odbor prvič izvedel Mariborski teden v Mariboru, gospodarsko in zabavno prireditev s številnimi razstavami. Z večdnevnim dogajanjem so skušali prikazati razvoj ter dosežke Maribora in okolice. Med pomembnimi dogodki prvega Mariborskega tedna velja omeniti gledališko predstavo *Prodana nevesta* na Trgu svobode, konjsko dirko, gozdarsko razstavo, razstavo ženskih obrti in domačih živali. Jeseni leta 1932 je odbor priredil še razstavo sadja, vina in drugih kmetijskih pridelkov.³³ Z vsakim letom je Mariborski teden svojo dejavnost širil. Tako je leta 1938 obsegal industrijsko, trgovsko, obrtno, kmetijsko, turistično razstavo, pokušino štajerskih vin, razstavo narodnih vezenin, etnološke razstave, gledališko razstavo, skavtsko razstavo, razstavo malih živali.³⁴ Mariborski teden je tako vse do izbruha druge svetovne vojne popestril poletno dogajanje v Mariboru, in sicer tako, da je oživil mestno dogajanje z zabavno-kulturnimi prireditvami ter predvsem z razstavo gospodarskih dosežkov Maribora in širše okolice. Z uspešnim delovanjem je pritegnil številne domače in tuje goste.

Gospodarska kriza in socialni problemi v mestu

Ob industrijskem razvoju mesta med svetovnjima vojnama je treba omeniti tudi socialne probleme. Problem zaposlitve in nezaposlenosti je

³² Maja Godina: Maribor 1919–1941: Oris družabnega življenja. V: Dialogi, 1986, št. 10, str. 53.

³³ PAMB, fond MOM, AŠ 504/1526, Mariborski teden.

³⁴ Josip Loos: Gospodarski, tujskoprometni pomen Mariborskega tedna. V: Večernik, 3. 8. 1939, str. 5.

dosegel višek v času svetovne gospodarske krize okoli leta 1930. O mestnem socialnem uradu kot o zrcalu revščine in brezposelnosti pisec v Mariborskem večerniku Jutra piše: »V prostorih socialnega urada na Rotovškem trgu se preliva skozi vse leto dan na dan sama revščina. Same žalostne prošnje, obupno moledovanje lačnih, bosih in golih se sliši od jutra do večera. Skozi vse leto trkajo na vrata socialnega urada tisoči brezposelnih, ki prosijo dela in pomoči, trkajo onemogli starčki in starke, ki prosijo hrane in obleke, trkajo nedolžni otroci, proseč milosti za se in uboge starše, trkajo zavržene žene in prosijo pomoči ...«. ³⁵ O naraščajočih socialnih potrebah v mestu kažejo številke. Tako je Mestna občina namenjala za socialno skrbstvo:

leta 1920: 253.235 dinarjev,
leta 1921: 366340 dinarjev,
leta 1922: 309.684 dinarjev,
leta 1923: 525.172 dinarjev,
leta 1924: 766.058 dinarjev,
leta 1925: 1,066.012 dinarjev,
leta 1926: 1,606.616 dinarjev,
leta 1927: 1,402.270 dinarjev,
leta 1928: 1,528.021 dinarjev,
leta 1929: 2,031.398 dinarjev,
leta 1930: 2,242.138 dinarjev,
leta 1931: 2,332.985 dinarjev,
leta 1932: 2,359.358 dinarjev,
leta 1933: 2,510.015 dinarjev,
leta 1934: 2,553.642 dinarjev in
leta 1935: 2,671.155 dinarjev. ³⁶

Navedeni zneski prikazujejo rast izdatkov za socialno skrbstvo v letnih proračunih mestne občine. Ko se je leta 1931 svetovna gospodarska kriza najmočneje začutila, je občina organizirala še Pomožno akcijo za pomoč brezposelnim. Poleg tega je mestna občina zgradila še zasilna stanovanja in delavsko kolonijo. Socialno stisko je reševala tudi z ljudsko kuhinjo. Tako se je leta 1935 v mestni ljudski kuhinji na račun občine prehranjevalo okrog 400 ljudi. Pomoč socialnega urada je v tem letu dobilo tudi 529 revnih otrok. V internatu Mladinskega doma pa je bilo 30 sirot brez staršev.

Trojanski konj znotraj mesta

³⁵ Brezposelnost in revščina ugonabljata naše mesto. V: Mariborski večernik Jutra, 2. 11. 1935, str. 2.

³⁶ Prav tam.

Velik del mariborske industrije je bil zgrajen s tujim kapitalom, največ z nemškim. Natančnih podatkov o strukturi in moči nemškega kapitala v Mariboru med obema vojnama sicer ni. Toda nekaj zgovornih podatkov pove, da so imeli Nemci v mestu pomembno vlogo v gospodarstvu. Tako je tik pred okupacijo v od 45 večjih industrijskih podjetij v mestu kar v 19 ali v 42 odstotkov prevladoval nemški oziroma avstrijski kapital. Najmočneje je bil nemški kapital zastopan v tekstilni in kovinski industriji. V mestu je bilo v nemški lasti 41 odstotkov stanovanjskih in drugih poslopij. Posledice so se kazale na področju kulture. Nemci so s pomočjo kapitala razvijali svojo kulturo. Proti prevladi nemškega kapitala so si močno prizadevali mestna občina in razna društva, tako Češki klub, ki je želel privabiti češke podjetnike in gospodarsko zmanjšati nemški vpliv v mestu.

Tudi na celotnem območju Štajerske je bil položaj podoben. Po podatkih, ki jih je zbrala nemška obveščevalna služba v začetku štiridesetih let, je bilo med Nemci na slovenskem Štajerskem 25,9 odstotkov obrtnikov, 21,7 odstotkov trgovcev, 17,9 odstotkov pripadnikov svobodnih poklicev, 14,1 odstotkov kmetov, 13,2 odstotkov delavcev, 5,6 odstotkov javnih uradnikov in upokojencev ter 1,6 odstotkov industrialcev. Po teh podatkih je bilo kar 144 industrijskih podjetij v nemški in le 131 v slovenski lasti.³⁷

Poročevalec v Mariborskem večerniku Jutra je zapisal: »Kakor je nekoč tuji nemški grof s sredstvi, ki jih je izžel iz našega kmeta, podpiral nemško narodno bogastvo in nemško kulturo, tako podpira danes nemški industrialci s kapitalom, ki ga izžema iz slovenskega delavca in iz slovenske zemlje, zopet istotako nemško narodno bogastvo in tudi nemško kulturo«. ³⁸ V nadaljevanju članka lahko preberemo: »Znano nam je dalje, da so dali naši domači nemški industrialci že večkrat do 100.000 in še več dinarjev za domače nemške visokošolce, za razna nemška društva, med tem ko so zastopnike slovenskih institucij odslovili s pripombo o krizi in slabem stanju«. ³⁹ Večinski nemški kapital je torej izdatno podpiral nemška športna in kulturna društva. Slovenci v mestu so še posebej pred drugo svetovno vojno, ko je bilo delovanje Kulturbunda spet omogočeno, občutilo, da od »naše« industrije nimajo koristi in da se s tem, ko so se znašli v novi državi, ni veliko spremenilo.

Le manjša podjetja, ki jih komaj lahko še štejemo med industrijske obrate, so bila slovenska. Nemški delodajalec je torej še vedno rezal kruh

³⁷ Dušan Biber: Nacizem in Nemci v Jugoslaviji 1933-1941. Ljubljana 1966, str. 27.

³⁸ Tuja podjetja in naši kulturni interesi. V: Mariborski večernik Jutra, 2. 3. 1929, str. 2.

³⁹ Prav tam.

slovenskemu človeku. Le malo vodilnega osebja je znalo slovensko. Po večini so to bili tujci, ki slovenščine niso obvladali. Na podjetjih po mestu so se sicer bleščali slovenski napisi, toda za temi imeni so stali tujci. Zato od teh najbolj premožnih meščanov slovenski narodni in kulturni napredek ni imel veliko. Čisti dobiček industrije je večinoma odtekal v tujino. Ob vsem tem odlivanju kapitala v tuje roke so nekateri industrijski obrati predstavljali tudi prave ponemčevalnice. Mariborski Nemci so si torej svoje gospodarske postojanke iz obdobja pred letom 1918 še utrdili in razširili.⁴⁰

Mestna občina, upravne oblasti in tudi razna društva so si močno prizadevali v boju proti prevladi nemškega kapitala. Češki klub je s propagando želel privabiti češke podjetnike, saj bi tako zmanjšali nevarnost vse hujšega ponemčevanja. Uspeha pa je bilo bolj malo. Celó ena izmed največjih tekstilnih tovarn – Doctor in drug, ki so jo imeli za češko podjetje, je imela leta 1928 že domala polovico nemških »nastavljencev«.

Močna je bila kljub agrarni reformi tudi nemška veleposest. Že pred prvo svetovno vojno je avstrijsko društvo Südmark sistematično kupovalo slovensko zemljo in slovenska posestva, naseljevalo na njih nemške koloniste in skušalo tako premakniti nemško jezikovno mejo proti jugu. Po vojni se v Jugoslaviji ta proces ni ustavil in je posebno velik obseg dobil v letih gospodarske krize. Tako je bilo v tem obdobju na Štajerskem od 53.671 hektarjev zemlje kar 21.146 hektarjev v rokah nemških veleposestnikov. V okolici Maribora je bila skoraj polovica vinogradov nemških.⁴¹

Nemštvo je na slovenskem Štajerskem, zlasti med socialno odvisnimi sloji slovenskega prebivalstva v obmejnih krajih, uspešno širilo ne samo nemško, marveč po letu 1933 tudi nacistično miselnost in agitacijo za odcepitev. Ta agitacija se je razmahnila zlasti po anšlusu.⁴²

Sklepne misli

Družbenopolitične spremembe po prvi svetovni vojni so bistveno vplivale na gospodarski razvoj Maribora. Obmejni Maribor je v novi državi, v Kraljevini SHS izgubil svoj prejšnji gospodarsko-prometni položaj. Spremenili sta se narodnostna struktura prebivalstva in družbena struktu-

⁴⁰ Mariborska industrija. V: Mariborski večernik Jutra, 1. 6. 1938, str. 2.

⁴¹ Preprečite nakup slovenske zemlje po tujcih. V: Borba, 5. 3. 1934, str. 3.

⁴² Palma Kosmina: Z naše severne meje. V: Sodobnost, 1939, str. 151–155.

ra mestnega prebivalstva, saj se je predvsem nemško uradništvo izselilo. V mesto so prišli novi priseljenci, največ s Primorske, deloma s Koroške in iz Kranjske pa tudi iz drugih pokrajin nove države.

Slovenizacija mesta po letu 1918 je tekla postopno. Slovenska občinska uprava je izdala več zakonskih predpisov, s katerimi so bile odpravljene ponemčevalne organizacije. Kljub temu so mesto še vedno pretresala slovensko-nemška nasprotja. Nemci se z zlomom monarhije niso sprijaznili in niso sprejeli zgodovinskega dejstva – nastanka jugoslovanske države. Kulturni razvoj Slovencev je omogočala šele slovenizacija šolstva. Aprila 1919 so šole zakonsko prevzeli slovenski učitelji.

Toda čeprav je bilo večinsko prebivalstvo v mestu slovensko, je imela nemška manjšina še naprej trden gospodarski položaj. Pred okupacijo leta 1941 je bilo od 45 industrijskih podjetij v mestu 19 v nemški lasti. V Mariboru je bilo v nemški lasti 41 odstotkov stanovanjskih in drugih poslopij.

Politične spremembe po letu 1918 so spremenile sistem mariborskega gospodarstva. Gospodarske vezi mesta s središči nekdanje države so bile prekinjene. Predvojna trgovinska dejavnost je prepustila vodilno mesto industriji. K temu so veliko pripomogle elektrifikacija mesta, lega ob Južni železnici ter državni meji in cenena delovna sila. Maribor se je med vojnama razvil v enega najmočnejših centrov tekstilne industrije. Vse bolj se je spreminjal v delavsko mesto.

